Bhagavad Gita Chapter 2

श्रीमद्भगवद्गीता द्वितीयोऽध्यायः (सांख्ययोगः)

SHLOKA · श्लोक

1 तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम्।
विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः॥

Tam tatha kripayavishtam ashru purnakulekshanam.
Vishidantam idam vakyam uvacha Madhusudanah.

2 कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम्।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन॥

Kutas tva kashmalam idam vishame samupasthitam.
Anarya jushtam asvargyam akirti karam Arjuna.

3 क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप॥

Klaibyam ma sma gamah Partha naitat tvayy upapadyate.
Kshudram hridaya daurbalyam tyaktvottishtha parantapa.

4 कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन।
इषुभिः प्रति योत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन॥

Katham Bhishmam aham sankhye Dronam cha Madhusudana.
Ishubhih prati yotsyami pujarhav arisudana.

5 गुरूनहत्वा हि महानुभावा-
ञ्छ्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके।
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव
भुञ्जीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान्॥

Gurun ahatva hi mahanubhava-
Nchhreyo bhoktum bhaikshyam apiha loke.
Hatvartha kamans tu gurun ihaiva
Bhunjiya bhogan rudhira pradigdhan.

6 न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो
यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः।
यानेव हत्वा न जिजीविषाम-
स्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः॥

Na chaitad vidmah kataran no gariyo
Yad va jayema yadi va no jayeyuh.
Yan eva hatva na jijivishama-
Stevasthitah pramukhe Dhartarashtrah.

7 कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः
पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः।
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे
शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम्॥

Karpanya doshopahata svabhavah
Prichchhami tvam dharma sammudha chetah.
Yach chhreyah syan nishchitam bruhi tan me
Shishyasteham shadhi mam tvam prapannam.

8 न हि प्रपश्यामि ममापनुद्या-
द्यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम्।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं
राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम्॥

Na hi prapashyami mamapanudya-
Dyach chhokam uchchhoshanam indriyanam.
Avapya bhumav asapatnam riddham
Rajyam suranam api chadhipatyam.

9 एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप।
न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह॥

Evam uktva Hrishikesham Gudakeshah parantapa.
Na yotsya iti Govindam uktva tushnim babhuva ha.

10 तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत।
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः॥

Tam uvacha Hrishikeshah prahasann iva Bharata.
Senayor ubhayor madhye vishidantam idam vachah.

11 अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः॥

Ashochyan anvashochas tvam prajna vadansh cha bhashase.
Gatasun agatasunsh cha nanushochanti panditah.

12 न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः।
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम्॥

Na tv evaham jatu nasam na tvam neme janadhipah.
Na chaiva na bhavishyamah sarve vayam atah param.

13 देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति॥

Dehinosmin yatha dehe kaumaram yauvanam jara.
Tatha dehantara praptir dhiras tatra na muhyati.

14 मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत॥

Matra sparshas tu Kaunteya shitoshna sukha duhkhadah.
Agamapayinonityas tans titikshasva Bharata.

15 यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते॥

Yam hi na vyathayanty ete purusham purusharshabha.
Sama duhkha sukham dhiram somritatvaya kalpate.

16 नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः॥

Nasato vidyate bhavo nabhavo vidyate satah.
Ubhayor api drishtontas tv anayos tattva darshibhih.

17 अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम्।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति॥

Avinashi tu tad viddhi yena sarvam idam tatam.
Vinasham avyayasyasya na kashchit kartum arhati.

18 अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत॥

Antavanta ime deha nityasyoktah sharirinah.
Anashinoprameyasya tasmad yudhyasva Bharata.

19 य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम्।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते॥

Ya enam vetti hantaram yash chainam manyate hatam.
Ubhau tau na vijanito nayam hanti na hanyate.

20 न जायते म्रियते वा कदाचि-
न्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो
न हन्यते हन्यमाने शरीरे॥

Na jayate mriyate va kadachi-
Nnayam bhutva bhavita va na bhuyah.
Ajo nityah shashvatoyam purano
Na hanyate hanyamane sharire.

21 वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम्।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम्॥

Vedavinashinam nityam ya enam ajam avyayam.
Katham sa purushah Partha kam ghatayati hanti kam.

22 वासांसि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
न्यन्यानि संयाति नवानि देही॥

Vasansi jirnani yatha vihaya
Navani grihnati naroparani.
Tatha sharirani vihaya jirna-
Nyanyani sanyati navani dehi.

23 नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः॥

Nainam chhindanti shastrani nainam dahati pavakah.
Na chainam kledayanty apo na shoshayati marutah.

24 अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः॥

Achchhedyoyam adahyoyam akledyoshoshya eva cha.
Nityah sarvagatah sthanur achaloyam sanatanah.

25 अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि॥

Avyaktoyam achintyoyam avikaryoyam uchyate.
Tasmad evam viditvainam nanushochitum arhasi.

26 अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम्।
तथापि त्वं महाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि॥

Atha chainam nitya jatam nityam va manyase mritam.
Tathapi tvam mahabaho naivam shochitum arhasi.

27 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि॥

Jatasya hi dhruvo mrityur dhruvam janma mritasya cha.
Tasmad apariharyerthe na tvam shochitum arhasi.

28 अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना॥

Avyaktadini bhutani vyakta madhyani Bharata.
Avyakta nidhanany eva tatra ka paridevana.

29 आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेन-
माश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति
श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित्॥

Ashcharyavat pashyati kashchid ena-
Mashcharyavad vadati tathaiva chanyah.
Ashcharyavach chainam anyah shrinoti
Shrutvapy enam veda na chaiva kashchit.

30 देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि॥

Dehi nityam avadhyoyam dehe sarvasya Bharata.
Tasmat sarvani bhutani na tvam shochitum arhasi.

31 स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते॥

Svadharmam api chavekshya na vikampitum arhasi.
Dharmyad dhi yuddhach chhreyonyat kshatriyasya na vidyate.

32 यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम्।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम्॥

Yadrichchhaya chopapannam svarga dvaram apavritam.
Sukhinah kshatriyah Partha labhante yuddham idrisham.

33 अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि॥

Atha chet tvam imam dharmyam sangramam na karishyasi.
Tatah svadharmam kirtim cha hitva papam avapsyasi.

34 अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम्।
सम्भावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते॥

Akirtim chapi bhutani kathayishyanti tevyayam.
Sambhavitasya chakirtir maranad atirichyate.

35 भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम्॥

Bhayad ranad uparatam mansyante tvam maharathah.
Yesham cha tvam bahumato bhutva yasyasi laghavam.

36 अवाच्यवादांश्च बहून् वदिष्यन्ति तवाहिताः।
निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम्॥

Avachya vadansh cha bahun vadishyanti tavahitah.
Nindantas tava samarthyam tato duhkhataram nu kim.

37 हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम्।
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः॥

Hato va prapsyasi svargam jitva va bhokshyase mahim.
Tasmad uttishtha Kaunteya yuddhaya krita nishchayah.

38 सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि॥

Sukha duhkhe same kritva labhalabhau jayajayau.
Tato yuddhaya yujyasva naivam papam avapsyasi.

39 एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि॥

Esha tebhihita sankhye buddhir yoge tv imam shrinu.
Buddhya yukto yaya Partha karma bandham prahasyasi.

40 नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात्॥

Nehabhikrama nashosti pratyavayo na vidyate.
Svalpam apy asya dharmasya trayate mahato bhayat.

41 व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन।
बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम्॥

Vyavasayatmika buddhir ekeha Kurunandana.
Bahu shakha hy anantash cha buddhayovyavasayinam.

42 यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः।
वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः॥

Yam imam pushpitam vacham pravadanty avipashchitah.
Veda vada ratah Partha nanyad astiti vadinah.

43 कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम्।
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति॥

Kamatmanah svarga para janma karma phala pradam.
Kriya vishesha bahulam bhogaishvarya gatim prati.

44 भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम्।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते॥

Bhogaishvarya prasaktanam tayapahrita chetasam.
Vyavasayatmika buddhih samadhau na vidhiyate.

45 त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन।
निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान्॥

Traigunya vishaya veda nistraigunyo bhavarjuna.
Nirdvandvo nitya sattvastho niryogakshema atmavan.

46 यावानर्थ उदपाने सर्वतः सम्प्लुतोदके।
तावान् सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः॥

Yavan artha udapane sarvatah samplutodake.
Tavan sarveshu vedeshu brahmanasya vijanatah.

47 कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि॥

Karmany evadhikaras te ma phaleshu kadachana.
Ma karma phala hetur bhur ma te sangostv akarmani.

48 योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्जय।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते॥

Yogasthah kuru karmani sangam tyaktva Dhananjaya.
Siddhy asiddhyoh samo bhutva samatvam yoga uchyate.

49 दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः॥

Durena hy avaram karma buddhi yogad Dhananjaya.
Buddhau sharanam anvichchha kripanah phala hetavah.

50 बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम्॥

Buddhi yukto jahatiha ubhe sukrita dushkrite.
Tasmad yogaya yujyasva yogah karmasu kaushalam.

51 कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः।
जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम्॥

Karmajam buddhi yukta hi phalam tyaktva manishinah.
Janma bandha vinirmuktah padam gachchhanty anamayam.

52 यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च॥

Yada te moha kalilam buddhir vyatitarishyati.
Tada gantasi nirvedam shrotavyasya shrutasya cha.

53 श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि॥

Shruti vipratipanna te yada sthasyati nishchala.
Samadhav achala buddhis tada yogam avapsyasi.

54 स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम्॥

Sthita prajnasya ka bhasha samadhisthasya Keshava.
Sthita dhih kim prabhasheta kim asita vrajeta kim.

55 प्रजहाति यदा कामान् सर्वान् पार्थ मनोगतान्।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते॥

Prajahati yada kaman sarvan Partha mano gatan.
Atmany evatmana tushtah sthita prajnas tadochyate.

56 दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते॥

Duhkheshv anudvigna manah sukheshu vigata sprihah.
Vita raga bhaya krodhah sthita dhir munir uchyate.

57 यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम्।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥

Yah sarvatranabhisnehas tat tat prapya shubhashubham.
Nabhinandati na dveshti tasya prajna pratishthita.

58 यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥

Yada sanharate chayam kurmonganiva sarvashah.
Indriyanindriyarthebhyas tasya prajna pratishthita.

59 विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते॥

Vishaya vinivartante niraharasya dehinah.
Rasa varjam rasopy asya param drishtva nivartate.

60 यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः॥

Yatato hy api Kaunteya purushasya vipashchitah.
Indriyani pramathini haranti prasabham manah.

61 तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः।
वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥

Tani sarvani sanyamya yukta asita mat parah.
Vashe hi yasyendriyani tasya prajna pratishthita.

62 ध्यायतो विषयान् पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते।
सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते॥

Dhyayato vishayan punsah sangas teshupajayate.
Sangat sanjayate kamah kamat krodhobhijayate.

63 क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः।
स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति॥

Krodhad bhavati sammohah sammohat smriti vibhramah.
Smriti bhranshad buddhi nasho buddhi nashat pranashyati.

64 रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन्।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति॥

Raga dvesha viyuktais tu vishayan indriyaish charan.
Atma vashyair vidheyatma prasadam adhigachchhati.

65 प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते॥

Prasade sarva duhkhanam hanir asyopajayate.
Prasanna chetaso hy ashu buddhih paryavatishthate.

66 नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना।
न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम्॥

Nasti buddhir ayuktasya na chayuktasya bhavana.
Na chabhavayatah shantir ashantasya kutah sukham.

67 इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनु विधीयते।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि॥

Indriyanam hi charatam yan manonu vidhiyate.
Tad asya harati prajnam vayur navam ivambhasi.

68 तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥

Tasmad yasya mahabaho nigrihitani sarvashah.
Indriyanindriyarthebhyas tasya prajna pratishthita.

69 या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥

Ya nisha sarva bhutanam tasyam jagarti sanyami.
Yasyam jagrati bhutani sa nisha pashyato muneh.

70 आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत्।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी॥

Apuryamanam achala pratishtham
Samudram apah pravishanti yadvat.
Tadvat kama Yam pravishanti sarve
Sa shantim apnoti na kama kami.

71 विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः।
निर्ममो निरहंकारः स शान्तिमधिगच्छति॥

Vihaya kaman yah sarvan pumansh charati nihsprihah.
Nirmamo nirahankarah sa shantim adhigachchhati.

72 एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति।
स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति॥

Esha brahmi sthitih Partha nainam prapya vimuhyati.
Sthitvasyam anta kalepi brahma nirvanam richchhati.

Text checked against: Gita Press, Gorakhpur: Shrimad Bhagavad Gita with shloka and Hindi translation (pocket edition, 1975 printing, publisher Motilal Jalan).
Meanings, audio and all scripts at nityapaath.com/bhagavad-gita-chapter-2/